

Andrzej Ćmiech

STARODRUKI CYRYLICKIE I INNE GORLICKIEGO MUZEUM PTTK

Kontynuując, zgodnie z zapowiedzią, dalszą część prezentacji starodruków znajdujących się w gorlickim Muzeum PTTK przedstawimy druki XVII i XVIII wieku.

Wiek XVII to okres ogólnego upadku oświaty w sarmackiej Rzeczypospolitej. Długotrwałe wojny szwedzkie, najpierw o wybrzeże Bałtyku, potem o sukcesję tronu w Szwecji panujących w Polsce Wazów, sprowadziły niszczący najazd wojsk szwedzkich i ogromne grabieże polskich dóbr kulturalnych. Na rubieżach wschodnich przez całe stulecie trwały wojny moskiewskie, kozackie i tureckie. Niszczyły one kraj pod względem ekonomicznym i kulturalnym. Hamującym czynnikiem było też zwycięstwo kierowanej przez jezuitów kontrreformacji. Dorobek wydawniczych owych czasów to przeważnie druki związane ze sprawami religijnymi zarówno w języku polskim, hebrajskim jak i ruskim.

Muzeum gorlickie PTTK posiada w swoich zbiorach dwa starodruki drukowane cyrylicą zwaną półustawem przeznaczone dla Kościoła obrządku wschodniego. Są nimi: „Apostoł” oraz „Czasosłów”.

Wydany w 1639 roku we Lwowie przez Michała Sloske „Apostoł” to druk zawierający Dzieje i Listy apostołskie ujętą w porządek rozdziałów i cerkiewnych lekcji. Ponadto zawiera: antyfony, tropary, kondaki, proki-meny, wersety allelujatyczne i komunijne ułożone w formularze mszalne i rozłożone osobno na uroczystości cyklu świąt ruchomych i nieruchomych, oraz na poszczególne dni tygodnia. Znaleźć można też formularze żałobne oraz na inne potrzeby.

Księga ta formatu in folio (2), wydana w języku cerkiewno słowiańskim, liczy 532 kart, mieszczących po 27 wierszy niezbyt dużego formatu. Tłoczona na pięknym zachodnim papierze, ładną czcionką cyrylicy, dwubarwnym: czarno-czerwonym drukiem.

Prawdziwą ozdobą dzieła są drzeworyty przedstawiające całostronicowe drzeworyty z wyobrażeniem ewangelistów w pełnej postaci utrzymane w tradycji sztuki cerkiewnej oraz reprezentacyjna Karta tytułowa na której zostały przedstawione sceny z działalności Chrystusa. Pośrodku znajduje się tytuł dzieła, oficyna wydawnicza, rok i miejsce wydania. Wydawca „Apostoła” bo barwna postać wśród typografów lwowskich. W latach 1637-1643 prowadził własną drukarnię. W latach 1643-1667 pracował jako drukarz i kierownik w Drukarni Staropigialnej, a równocześnie rozwijał własną, częściowo nieoficjalną działalność topograficzną. Uzyskane przez niego od biskupów i królów polskich przywileje doprowadziły go do długotrwałych procesów z Bractwem Staropigialnym i do zatargu z metropolitą kijowskim Piotrem Mohiłom o nielegalny przedruk wydawnictw Ławry Pieczer-

skiej w Kijowie. Poza drukami cerkiewno słowiańskimi wydawał księgi polskie i łacińskie. Zmarł w 1667 roku, a spadkobiercy sprzedali drukarnię Staropigii.

Drugą księgą cyrylicą posiadaną przez gorlickie muzeum PTTK jest „Czasosłow”, w którym brak strony tytułowej. Wydany na pewno w XVII wieku, najprawdopodobniej przez Drukarnię Staropigialną we Lwowie, która była największym wydawcą druków dla kościoła prawosławnego. Ponadto za tą oficyną wydawniczą przemawia fakt, że mimo przeciętnej szaty topograficznej i niezbyt dbałego druku księga wydrukowana jest na dobrym papierze, o co zawsze dbało Bractwo Staropigialne.

Czasosłow to księga liturgiczna zawierająca porządek Służby Bożej, jako codziennej oficjalnej modlitwy Kościoła Prawosławnego, mieści w sobie teksty niezmiennie oraz zmienne, odnoszące się do liturgii cyklu tygodniowego bądź rocznego. Zawiera teksty wybrane z kanonika, trodi postnej i trodi cwiecnej. Na końcu umieszczony jest: miesacesłow i paschalia.

Księga ta formatu in quarto (4), wydana w języku cerkiewno słowiańskim liczy 264 kart, mieszczących w otoczeniu bordiury po 11 wierszy. Tłoczona na dobrym papierze, dużą czcionką cyrylicą typu półustaw. Spotykamy w niej charakterystyczną dla druków cyrylickich więź i tytuło.

Więź to sposób pisania tytułów polegający na umieszczeniu kilku liter na wspólnej lasce lub wpisywaniu jednych w drugie. Natomiast tytuło to nazwa znaków sygnalizujących skrócony zapis wyrazu. Występuje najczęściej jako kreska pozioma z zagiętymi w dwie różne stron końcami i umieszczona jest nad wyrazem, w którym opuszczona została jedną lub więcej liter.

Ozdobiona jest inicjałami w kolorze czerwonym, winietami oraz plecionkami. Zdobiony jest małego formatu drzeworytami utrzymanymi przedstawiającymi sceny z życia Chrystusa. Drzeworyt występuje przede wszystkim w kalendarzu liturgicznym zwanym „Miesacesłow”, który zaczyna się od września, a kończy na sierpniu.

Ponadto na przykładzie obu ksiąg można prześledzić sposób restauracji książki w wiekach przeszłych. Księgi te na skutek częstego użytkowania posiadają wiele kart rozdartych, miękkich narożników i ubytków. Najczęściej stosowanym zabiegiem reparatornym jest dublowanie. Polega on na jednostronnym lub dwustronnym zaklejaniu rozdarcia paskiem papieru. Zdarza się często, że zaklejony tekst został odtworzony, ale nie jest to regułą.

Kolejny typ zabiegów restauracyjnych występujących w obu księgach, to uzupełnianie ubytków fragmentów i całości kart. I tak przykładowo „Czasosłow” w miejsce brakujących pierwszych kart uzyskał rękopiśmienną wkładkę zawierającą nie tylko tekst, ale też plecionkę i więź.

Zabiegi te stawiały na pierwszym miejscu kompletność tekstu, aby uzyskać dalsze użytkowanie ksiąg. Natomiast konserwację papieru na drugim.

Warto też przypomnieć, że w Krakowie w latach 1483-1493 w drukarni Szwajpolt Fiola wytłoczono pierwsze na świecie druki cyrylickie. Księgi li-

turgiczne cerkiewno-słowiańskie przeznaczone były dla potrzeb cerkwi ruskiej. Na ziemiach polskich ukazał się też największy, bo liczący 628 kart in folio i najwspanialszy nabytek drukarstwa ruskiego z XVI wieku Biblia ostrogska. Wydaniu tego dzieła patronowali ks. Konstanty Ostróg.

W XVII wieku zaczyna się okres żywej działalności oficyn zakonnych, które powstawały nie tylko w większych ośrodkach, ale gęstą siecią pokrywały miasta prowincjonalne całego kraju. Drukowały one książki związane ze sprawami religijnymi, a więc dysputy dogmatyczne i wyznaniowe, modlitewniki i kazania. Do tej grupy należy starodruk znajdujący się w muzeum gorlickim z pięknym barokowym tytułem „TARCZA Wiary S. Rzymskiej Katolickiej WYSTAWIONA ALBO THEOLOGIA POLSKA...” napisana przez „przewielebnego X. Woyciecha Ochabowicza” i wydana w 1736 roku w Lublinie w drukarni kolegium jezuickiego.

Księga ta formatu in quarto (4°), wydana na przeciętnym papierze, odbita niedbale. Zawiera w porządku alfabetycznym wyjaśnienia pojęć z zakresu religii katolickiej typu: Co to jest anioł, antychryst, czart, odpusty, ceremonie itp.

Drukarnie zakonne opanowały topografię XVII wieku. Pewne symptomy zmian obserwujemy dopiero w drugiej połowie XVIII wieku. Było to wynikiem tendencji do reform, których projekty wywodziły się ze światlejszych kręgów społeczeństwa. Podstawowym problemem stała się reforma oświaty, tym bardziej, że na mocy bulli papieskiej w 1773 roku rozwiązany został zakon jezuitów w rękach, którego dotychczas spoczywało zorganizowane szkolnictwo średnie. Aby nie dopuścić do rozproszenia młodzieży i nauczycieli, a przede wszystkim zapobiec rozszarpaniu olbrzymich fundacji jezuickich powstała Komisja Edukacji Narodowej stawiająca sobie za cel przekształcenie dotychczasowej obyczajowości, świadomości politycznej i podniesienie poziomu moralnego społeczeństwa. W tym celu w 1775 roku Komisja wyłoniła Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, którego zadaniem było redagowanie i wydawanie dobrych podręczników szkolnych.

W muzeum gorlickim znajduje się trzy tomy podręcznik napisany przez Grzegorza Piramowicza: „Wymowa i Poezya dla szkół narodowych” wydany w Krakowie w 1792 roku w Drukarni Szkoły Głównej Koronnej (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego).

Autor już na samym początku uzasadnia potrzebę nauki wymowy pisząc, że „w Rzeczpospolitej zawsze wymowa kwitnęła w najwyższej doskonałości swojej”. Podręcznik sięga do historii starożytnej do mów Cycerona i Juliusza Cezasa, daje przykłady, jak ma być prawidłowo wygłoszona przekonująca oracja.

Dzieło to formatu octavo (8°), wydane jest na słabej jakości papierze odbite niedbale. Na koniec można dodać, że podręczniki wydrukowane dla Komisji Edukacji Narodowej przez Drukarnię Szkoły Głównej długo zalegały magazyny na skutek utraty niepodległości przez Polskę w 1795 roku. Dopiero zużytkował je Tadeusz Czacki w zorganizowanym przez siebie szkolnictwie na terenach zaboru rosyjskiego.

Jak widać z tego krótkiego przeglądu starodruków gorlickiego Muzeum PTTK, są to druki bardzo ciekawe i cenne dla naszego regionu. Warto pod-

kreślić, że prawie wszystkie są zabezpieczone i zakonserwowane na miarę możliwości finansowych placówki. Niektóre z nich jak „Czasosłów” i „Tarcza Wiary... albo Theologia Polska” były konserwowane fachowo przez Pracownię Konserwatorską w Krakowie. Wielką potrzebą jest konserwacja wspomnianego „Apostoła”, na którą, niestety, brak funduszy.

Warto na koniec podkreślić, że wartość starodruków doceniają gorlicy pedagodzy organizując pokazowe lekcje z zakresu historii drukarstwa.

Słowniczek:

Czasosłów - książka liturgiczna bizantyjsko-słowiańska zawierająca porządek Służby Bożej jako codziennej oficjalnej modlitwy Kościoła. Zawiera w sobie teksty niezienne oraz zmienne odnoszące się do liturgii cyklu tygodniowego lub rocznego.

Apostoł - książka liturgiczna bizantyjsko-słowiańska używanej w liturgii mszalnej, a zawierające w swym węższym zakresie Dzieje i Listy apostołskie. Całość ujęta jest w porządek rozdziałów i cerkiewnych lekcji.

Nauczający Chrystus „Czasosłów”

WYMOWA
i
POEZJA
D L A
SZKÓŁ NARODOWYCH

Pierwszy raz wydana.

Oprawa - - - - - Zł. 2. gr. 12.

w Krakowie 1792.

W Drukarni Szkoły Głównej Koronnej

Święty Paweł Apostoł - ryc. „APOSTOŁ”
- Lwów 1639 r. Wydanie Michał Śloska

TARCZA

Wiary S. Rzymskiej Katolickiej
Przeciwko R. nych Jej nieprzyjaciół Impetona
WYTAWIONA.

ALBO

THEOEOGIA POLSKA

Kontrowersye z A. ktuzze Katolickie dla Prawowier
Polskich Katoli. o, Polskim stylem, z alfabety-
can. Porz. - kicim w sobie

ZAMYKAJĄCA.

PRZEZ

Przewielebnego Xięzpa WOJCIECHA OCHAB
CZA, Świętey Theologiey Doktora, Prowincy
Prowincyi Polickiey

ZAKONU KAZNOŚCIEYSKIEGO

WYDANA.

Y

Za Dozwoleniem Zwierzchności Duchowney do uku

PODANA.

ROKU PANSKIEGO 1736.

w Lublinie w Drukarni Collegii Societatis JESU

Strona tytułowa „Tarcza Wiary”...
- Wojciecha Ochabowicza